

2023. (1), P. 71–77. URL: <https://doi.org/10.26881/head.2023.1.06>
8. Leavy P. Method Meets Art: Arts-Based Research Practice (2nd ed.). Guilford Publications. 2015.
9. Springgay S., & Freedman D. (2010). Curriculum and the Cultural Body. Peter Lang.
10. What Could/Should Curating Do? (2024). e-flux Education Program. URL: <https://www.e-flux.com/program/542012/what-could-should-curating-do/>
11. The Art of Empathy Study. (2023). PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/>
12. ACEID 2024. (2024). Conference Proceedings on Intercultural Dialogue and Education. The Asian Conference on Education & International Development. URL: <https://papers.iafor.org/proceedings/aceid2024/>

REFERENCES

1. Boal, A. (1979). Theatre of the Oppressed. Pluto Press. [in English]
2. Dewey, J. (1934). Art as Experience. Minton, Balch & Company. [in English]
3. Eisner, E. W. (2002). The Arts and the Creation of Mind. Yale University Press. [in English]
4. Gude, O. (2007). Principles of possibility. Art Education. 60(1). 6–17. URL: <https://doi.org/10.1080/00043125.2007.11651628> [in English]
5. Guattari, F. (2000). The Three Ecologies (I. Pindar & P. Sutton, Trans.). Continuum. [in English]
6. Illeris, K. (2007). How We Learn: Learning and Non-learning in School and Beyond. Routledge. [in English]
7. Karcmarzyk, M. (2023). Dialog o dydaktycznym, pedagogicznym i auto-terapeutycznym potencjale "Metody dialogu i sztuki" [Dialogue on the didactic, pedagogical and auto-therapeutic potential of the "Method of

- art dialogues"]. Horyzonty Edukacji Akademickiej. (1). 71–77. URL: <https://doi.org/10.26881/head.2023.1.06> [in Polish]
8. Leavy, P. (2015). Method Meets Art: Arts-Based Research Practice (2nd ed.). Guilford Publications. [in English]
9. Springgay, S., & Freedman, D. (2010). Curriculum and the Cultural Body. Peter Lang. [in English]
10. What Could/Should Curating Do? (2024). e-flux Education Program. URL: <https://www.e-flux.com/program/542012/what-could-should-curating-do/> [in English]
11. The Art of Empathy Study. (2023). PubMed. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/> [in English]
12. ACEID 2024. (2024). Conference Proceedings on Intercultural Dialogue and Education. The Asian Conference on Education & International Development. URL: <https://papers.iafor.org/proceedings/aceid2024/> [in English]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Д-Р МАЛЬГОЖАТА Карчмаржик – доцент Гданського університету.

Наукові інтереси: мистецтво як простір взаємин у глобальному світі, художня освіта в контексті екології та міжкультурного діалогу.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

DR MALGORZATA Karcmarzyk – Assistant Professor University of Gdańsk.

Scientific interests: art as a space of relationship in a global world. art education in the context of ecology and intercultural dialogue.

Стаття надійшла до редакції 09.05.2025 р.

Стаття прийнята до друку 20.05.2025 р.

УДК 37 (091) «18/19»

DOI: 10.36550/2415-7988-2025-1-219-148-151

ДЯЧЕНКО Андрій –

аспірант кафедри педагогіки та спеціальної освіти
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
ORCID: <https://orcid.org/0009-00024418-107X>
e-mail: phone.email.december@gmail.com

ЗАКОНОМІРНОСТІ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ В УКРАЇНСЬКІЙ СЕЛЯНСЬКІЙ РОДИНІ ПІВДНЯ УКРАЇНИ XIX – ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XX СТОЛІТТЯ

У публікації розкрито закономірності процесу виховання дітей в українській селянській родині південного регіону. Наголошено на важливості вивчення народної педагогіки в плані об'єктивно існуючих особливостей окремих регіонів, які відрізняються специфікою соціально-педагогічного, економічного і культурного розвитку, серед яких чільне місце посідає Південь України. Акцентовано, що особливий інтерес становить період XIX – першої чверті XX ст., який представлено різноманітними засобами і формами виховання, що знайшли своє відображення у фольклорі, народних традиціях, звичаях, обрядах, віруваннях, народних іграх тощо.

Серед закономірностей виховання дітей в українській селянській родині XIX – першої чверті XX ст. виокремлено: залежність від сукупності взаємопов'язаних виховних методів, засобів і форм; результати процесу виховання зумовлювалися рівнем засвоєння дітьми конкретних знань, сформованості у них поглядів і переконань про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків; ефективність виховання досягалася через вплив батьків на світ дітей.

У публікації виокремлено характерні риси процесу виховання дітей в українській селянській родині XIX – першої чверті XX ст.: наслідування, копіювання та відтворення досвіду взаємин чоловіка та дружини, батька і матері з дітьми з огляду на їхню статеву приналежність; єдність мети, методів і засобів виховання дітей; варіативність, послідовність і неперервність виховних дій батьків у процесі виховання дітей від їхнього народження до 14 р.

Окреслено складові виховання дітей в українській селянській родині XIX – першої чверті XX ст.: мету, принципи, завдання та організації виховного впливу та конкретні результати. Мета виховання здійснювалася шляхом вирішення завдань: допомога дитині співвіднести себе з однією із статевих груп; усвідомлення дитиною власної соціальної ролі; опанування жіночими чи чоловічими сферами діяльності через передачу трудових знань, умінь, навичок, привчання до ведення та організації домашнього побуту, забезпечення обізнаності в певному ремеслі чи промислі.

Аналіз джерел, уможливив висновок, що передача дітям конкретних знань, практичних умінь і навичок соціального досвіду взаємодії статей досягалася шляхом застосування батьками методів виховання (переконання, навіювання, приклад, привчання, вимога, прохання, розпорядження, заборони, громадська думка), які увиразнювали процес співвіднесення дітей з однією із статевих груп та усвідомлення власних соціальних ролей і призначень у основних сферах життєдіяльності українського селянина; розкривали

та актуалізували зразки діяльності, поведінки, які традиційно були характерними для осіб чоловічої та жіночої статі; сприяли закріпленню на практиці знань, умінь і навичок поведінки дітей. У традиційному суспільстві сімейне виховання здійснювалося згідно із принципом розмежування статей, в основі якого – соціально-економічний статус самої родини та характер родинних взаємовідносин.

Ключові слова: виховання дітей, Південь України, українська селянська родина, закономірності виховання, мета виховання, методи виховання.

DIACHENKO Andrii –

postgraduate student of the Department

of Pedagogy and Special Education

of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University

ORCID: <https://orcid.org/0009-00024418-107X>

e-mail: phone.email.december@gmail.com

REGULARITIES OF THE PROCESS EDUCATION OF CHILDREN IN A UKRAINIAN PEASANT FAMILY OF THE SOUTHERN UKRAINE IN THE 19TH - FIRST QUARTER OF THE 20TH CENTURY

The publication reveals patterns of the process of education children in a southern Ukrainian peasant family. The importance of studying folk pedagogy in terms of the objectively existing features of individual regions, which differ in their specifics of socio-pedagogical, economic and cultural development, is emphasized, among which the southern Ukraine occupies a prominent place. It is emphasized that the period of the 19th - the first quarter of the 20th century is of particular interest, which is represented by a variety of means and forms of education, reflected in folklore, folk traditions, customs, beliefs, folk games, etc.

Among the regularities of education of children in the Ukrainian peasant family of the 19th - the first quarter of the 20th century the following things are singled out: dependence on a set of interconnected educational methods, means and forms; the results of the process of education were determined by the level of children's assimilation of specific knowledge, the formation of their views and beliefs about social roles and responsibilities of women and men; the effectiveness of education was achieved through the influence of parents on the world perception of children.

Characteristic features of the process of education of children in the Ukrainian peasant family of the 19th – the first quarter of the 20th century. were: imitating, copying and reproducing the experience of relationships between a husband and a wife, father and mother with children, considering their gender; the unity of the purpose, methods and means of education of children; variability, consistency and continuity of parents' educational actions in the process of raising children from their birth till 14 years of age.

The components of the education of children in the Ukrainian peasant family of the 19th and the first quarter of the 20th centuries are singled out: purpose, principles, tasks, organization of educational influence and specific results. The purpose of education was carried out by solving the tasks: helping the child to associate himself herself with one of the gender groups; the child's awareness of his/her own social role; mastering women's or men's spheres of activity through the transfer of labour knowledge, abilities, skills, getting used to managing and organizing a household, ensuring awareness in a certain craft or industry.

The analysis of the sources made it possible to conclude that the transfer of specific knowledge, practical skills and social experience of the interaction of the genders to children was achieved through the use of parenting methods (persuasion, suggestion, example, habituation, demand, request, order, prohibition, public opinion) that highlighted the process of children correlating themselves with one of the gender groups and awareness of their own social roles and tasks in the main spheres of Ukrainian peasant life; revealed and actualized patterns of activity and behavior that were traditionally characteristic of men and women; contributed to the consolidation of practical knowledge, skills and behavioral patterns of children, considering their gender. In traditional society, family upbringing was carried out according to the principle of differentiation of genders, which is based on the socio-economic status of the family itself and the nature of family relationships.

Key words: education of children, Ukrainian peasant family, Southern Ukraine, rules of education, purpose of education, methods of education.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Серед актуальних проблем розвитку і зміцнення української держави важливе місце посідає засвоєння історичного, традиційного досвіду українського народу в сімейному вихованні. Окрім того, дослідження народної педагогіки вважаємо важливим і необхідним також і в плані об'єктивно існуючих особливостей окремих регіонів, які відрізняються специфікою соціально-педагогічного, економічного і культурного розвитку, серед яких чільне місце посідає й Південь України. Особливий інтерес становить період XIX – першої чверті XX ст., який представлено різноманітним засобів і форм виховання, що знайшли своє відображення у фольклорі, народних традиціях, звичаях, обрядах, віруваннях, народних іграх тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення закономірностей виховання українських дітей стає можливим завдяки узагальненню здобутків вітчизняної етнографічної та історико-педагогічної наук. Праці дослідників XIX ст. стали підґрунтям для вивчення сучасними ученими

української родинної педагогіки та етнокультурних засад родинного життя (З. Болтарович, М. Стельмахович, Є. Сявавко); ролі інституту батьківства у процесі виховання дітей у різні історичні періоди (А. Пономарьов, Г. Приходько, Т. Окольніча, В. Федяєва, В. Щербина, О. Ярошинська та ін.); процесів соціалізації українських дітей з урахуванням їх статі (А. Забловський, О. Кісь, І. Щербак, С. Яковенко та ін.).

Мета статті – на основі історико-педагогічного аналізу розкрити закономірності процесу виховання дітей в українській селянській родині Півдня України XIX – першої чверті XX століття.

Виклад основного матеріалу дослідження. Південь України як окремих край сформовано відносно пізно. Сучасний історик С. Павлюк визначає Південний історико-етнографічний район України як «...степову частину України; це територія теперішніх Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Одеської, південних районів Дніпропетровської, Кіровоградської, Донецької, Луганської областей» [6, с. 59].

Сучасна вчена-етнограф В. Борисенко дає наступне трактування: «Південь України – це своєрідний історико-етнографічний район, який визначається мішаним складом населення, порівняно великою його соціальною рухливістю. Він охоплює території сучасних Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Одеської, південних районів Дніпропетровської, Кіровоградської, Донецької, Луганської областей та північні Кримської автономії. Однак окремі землі півдня (Подунав'я, Причорномор'я, Приазов'я, Донщина, Крим) мають суттєві відмінності за складом населення, етнічною історією, структурою традиційно-побутової культури» [1, с. 48].

У своєму дослідженні ми використаємо термін «Південь України», розуміючи під ним територію Херсонської, Таврійської та південних районів Катеринославської губернії за адміністративно-територіальним поділом 1803 р., що відповідає сучасному геополітичному становищу території Південної України.

Виховання дітей у сім'ї у кожному регіоні України значно відрізнялося. У цьому знаходили відгук різні культурні, соціальні, політичні та етнічні процеси, що відбувалися в цих регіонах.

Найпоширенішим типом сім'ї Півдня України досліджуваного періоду була селянська. Оскільки економіка Херсонської губернії мала чітко окреслений аграрний характер, виховання дитини в сім'ї селянина-хлібороба спрямовувалося на раннє залучення її до праці на землі. Як наслідок, більше уваги приділялося роботі в полі чи на присадибній ділянці. У цьому полягала відмінність даного напрямку виховного впливу в порівнянні з іншими регіонами України. Специфіка виховання дітей у селянській родині південноукраїнського регіону також зумовлювалася й поліетнічністю його складу.

Українська родина характеризувалася тим, що дитину виховували на засадах любові до рідного краю, мови, поваги до старших, молодших, до славної традиції українського народу. В українських сім'ях приклад батьків, їх світоглядні позиції були основою виховання дітей, які працювали поруч із дорослими, шанобливо ставились до релігійних обрядів, традицій звичаєвого укладу. Ставлення дітей до батьків в українській селянській родині завжди було шанобливим. Від дітей вимагали покірності у відносинах з батьками.

Виховання дітей в українських селянських сім'ях XIX – першої чверті XX ст. обумовлювалося: релігією та віруваннями українського народу, потребою батьків у забезпеченні себе та своїх дітей належними умовами для життєдіяльності в українському селі, уявленнями селян про соціальні ролі та призначення дітей різної статі.

Серед закономірностей виховання дітей в українській селянській родині XIX – першої чверті XX ст. виокремлюємо:

- залежність від сукупності взаємопов'язаних виховних методів, засобів і форм;
- результати процесу виховання зумовлювалися рівнем засвоєння дітьми

конкретних знань, сформованості у них поглядів і переконань про соціальні ролі та обов'язки жінок і чоловіків;

- ефективність виховання досягалася через вплив батьків на світ дітей.

Характерними рисами процесу виховання дітей в українській селянській родині XIX – першої чверті XX ст. були: наслідування, копіювання та відтворення досвіду взаємин чоловіка та дружини, батька і матері з дітьми з огляду на їхню статеву приналежність; єдність мети, методів і засобів виховання дітей; варіативність, послідовність і неперервність виховних дій батьків у вихованні дітей від народження до 14 р. [2].

Складовими виховання дітей в українській селянській родині XIX – першої чверті XX ст. були мета, принципи, завдання, організація виховного впливу та конкретні результати.

Нами визначено мету виховання дітей в українській селянській родині, яка детермінувалася соціокультурними призначеннями: чоловіка – бути головою і годувальником своєї родини, і жінки – виховувати своїх дітей і бути вірною дружиною своєму чоловікові, та полягала у вихованні корисної для сім'ї та громади особистості, формуванні прагнення до забезпечення родини життєвоважливими ресурсами, передачі дітям конкретних знань, практичних умінь і навичок щодо соціального досвіду взаємодії статей у різних сферах життєдіяльності. Відповідно, зміст виховання дітей полягав у їх підготовці до активної участі у трудовому, суспільному та духовному житті та у формуванні відповідних рис характеру у хлопчиків – самостійності, наполегливості, активності, впевненості у собі; у дівчаток – емоційності, здатності до співпереживання, чуттєвості тощо.

Мета виховання здійснювалася шляхом вирішення завдань: допомога дитині співвіднести себе з однією із статей груп; усвідомлення дитиною власної соціальної ролі; опанування жіночими чи чоловічими сферами діяльності через передачу трудових знань, умінь, навичок, привчання до ведення та організації домашнього побуту, забезпечення обізнаності в певному ремеслі чи промислі.

Аналіз джерел [3; 4; 5; 6], уможливив висновок, що передача дітям конкретних знань, практичних умінь і навичок соціального досвіду взаємодії статей досягалася шляхом застосування батьками методів виховання, які увиразнювали процес співвіднесення дітей з однією із статей груп та усвідомлення власних соціальних ролей і призначень у основних сферах життєдіяльності українського селянина; розкривали та актуалізували зразки діяльності, поведінки, які традиційно були характерними для осіб чоловічої та жіночої статі; сприяли закріпленню на практиці знань, умінь і навичок поведінки дітей з огляду на їхню статеву приналежність. Це методи переконання, навіювання, прикладу, привчання, вимоги, прохання, розпорядження, заборони, громадської думки.

Механізмами передачі дітям соціального досвіду були також і методи заохочення: дитину

хвалили, ставили у приклад, налаштовували на позитивне майбутнє, та покарання: осуд, словесні погрози, примусове виконання тих чи тих робіт, іноді «карали голодом». Рідше використовувалися матеріальне заохочення та фізичне покарання [7].

У Херсонській губернії на початку ХХ ст. записано заохочення для селянських дітей: «Будеш гарно робити – будуть тебе любити», або: «люди похвалять», «люди будуть любити» [5, с. 30], що засвідчують вагомість громадської думки. Приклад матеріального заохочення записано в Олександрійському повіті Херсонської губернії ХІХ ст., дітям говорили: «справимо новий одяг», «купим солодоші», «поїдеш ярмаркувати» [5, с. 175].

Приклад методів покарання (словесних погроз) записано на початку ХХ ст. у селі Понятівка Херсонській губернії: «Я тобі хвороб'яному хлопцю (чи дівчині) їсти не дам три дні, як ти будеш так робить». «Як ти будеш так робить, то я тобі нічого на зиму не справлю, послідне здеру з тебе і вижену з хати, іди куди хочеш, хоч іди та наймайсь і побачиш, як у чужих людей, коли нас не слухаєш, ти думаєш, що і у чужих людей буде так, як у нас» [5, с. 175].

В етнографічних записах, зроблених у Херсонській губернії ХІХ ст., згадують про використання репресивних методів виховання: залякування, фізичних покарань. Але при цьому зазначалося, що фізичне покарання дітей в українських селянських сім'ях не відзначалося чи то особливою жорстокістю, чи то особливими знаряддями, скоріш «так, для годиться» [5, с. 176]. Переважно покарання силою супроводжувалося поясненням негідності поведінки, нагадуванням про гріховність недобрих вчинків.

Висновок та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, у традиційному суспільстві сімейне виховання здійснювалося згідно із принципом розмежування статей, в основі якого – соціально-економічний статус самої родини та характер родинних взаємовідносин. Виховання дітей в українській селянській родині ХІХ – першої чверті ХХ ст. мало свої складові: мету, принципи, завдання та конкретні результати, які спрямовувалися на підготовку хлопчиків та дівчаток до активної участі у трудовому, суспільному та духовному житті.

У контексті дослідження особливостей сімейного виховання південноукраїнського регіону перспективним видається вивчення трансформацій змісту, форм, методів та засобів сімейного виховання Півдня України в соціокультурних перетвореннях ХХ – ХХІ ст.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Борисенко В. Традиції і життєдіяльність етносу (на матеріалах святково-обрядової культури українців): монографія. К. 2000. 456 с.
2. Жмуд Н. До питання про становлення української народної педагогіки. *Матеріали до української етнології*. К. 2003. Вип. 3 (6). С. 42–45.
3. Кіс О. Жінка в українській селянській сім'ї другої половини ХІХ – початку ХХ століття: гендерні аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія». Львів. 2002. 20 с.

4. Народна культура українців: іст.-етнол. дослідж.: у 5 т. Т. 1: Діти. Дитинство. Дитяча субкультура / наук. ред. М. Гримич. К.: Дуліби, 2008. 400 с.

5. Обзор Херсонской губернии. Херсон. 1910. 348 с.

6. Павлюк С. Етнографічні дослідження побуту українських селян ХІХ – першої половини ХХ ст. Львів. 2012. 123 с.

7. Щербина В. Особливості виховання дітей у сім'ї Півдня України ХІХ століття: автор. дис. канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки». Херсон. 2013. 20 с.

REFERENCES

1. Borysenko, V. (2000). *Traditsii i zhyttiedialnist etnosu (na materialakh sviatkovy-obriadovoi kultury ukrainstiv): monohrafiia* [Traditions and Everyday Life of the Ethnic Group (Based on Materials of the Festive and Ritual Culture of Ukrainians): monograph]. Kyiv. [in Ukrainian]
2. Zhmud, N. (2003). *Do pytannia pro stanovlennia ukrainskoi narodnoi pedahohiky. Materialy do ukrainskoi etnologii* [On the Question of the Formation of Ukrainian Folk Pedagogy. Materials for Ukrainian Ethnology]. Kyiv. [in Ukrainian]
3. Kis, O. (2002). *Zhinka v ukrainskii selianskii simi druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia: henderni aspekty: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.05 «Etnolohiia»* [Woman in the Ukrainian Peasant Family of the Second Half of the 19th - Early 20th Centuries: Gender Aspects: thesis abstract for obtaining Candidate of Historical Sciences degree. Specialty: 07.00.05 "Ethnology"]. Lviv. [in Ukrainian]
4. *Narodna kultura ukrainskiv: ist.-etnol. doslidzh. : u 5 t. T. 1: Dity. Dytynstvo. Dytiacha subkultura / nauk. red. M. Hrymych* (2008). [Ukrainian Folk Culture: Historical and Ethnological Research: in 5 vols. Vol. 1: Children. Childhood. Children's subculture / scientific editor M. Hrymych]. Kyiv. [in Ukrainian]
5. *Obzor Hersonskoi gubernii*. (1892). [Review of the Kherson guberniya.]. Kherson. [in Ukrainian]
6. Pavliuk, S. (2012). *Etnohrafichni doslidzhennia pobutu ukrainskykh selian XIX – pershoi polovyny XX st* [Ethnographic Studies of Ukrainian Peasants' Daily Life in the 19th – First Half of the 20th Centuries]. Lviv. [in Ukrainian]
7. Shcherbyna, V. (2013). *Osoblyvosti vykhovannia ditei u simi Pivdnia Ukrainy KhIKh stolittia*: avtor. dys. kand. ped. nauk: spets. 13.00.01 «Zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky» [Features of Children Upbringing in the Family of the South of Ukraine in the 19th Century]: thesis abstract for obtaining Candidate of Pedagogical Sciences degree. Specialty 13.00.01 "General pedagogy and history of pedagogy". Kherson. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ДЯЧЕНКО Андрій – аспірант кафедри педагогіки та спеціальної освіти Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження історико-педагогічних процесів України.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

DIACHENKO Andrii – postgraduate student of the Department of Pedagogy and Special Education of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State University.

Scientific interests: research of historical and pedagogical processes of Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2025 р.

Стаття прийнята до друку 22.05.2025 р.